IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

SOLIQ QARZINI UNDIRISH USLUBIYOTI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Boboxonov Shohruh Botirovich

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliq qarzini undirishning iqtisodiy mazmuni, huquqiy asoslari va amaldagi uslubiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda soliq qarzi yuzaga kelish sabablari, uni ixtiyoriy va majburiy undirish bosqichlari, bank inkasso topshiriqnomalari, mol-mulkka qaratilgan undirish, majburiy ijro organlari bilan hamkorlik hamda raqamli soliq ma’murchiligining ahamiyati ko‘rib chiqilgan. 2024-yil yakunlariga oid statistik ma’lumotlar asosida soliq qarzi hajmi va undirish choralarining samaradorligi baholanib, tizimni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: soliq qarzi, soliq ma’murchiligi, majburiy undirish, inkasso topshiriqnomasi, risk-menejment, raqamlashtirish, budjet daromadlari, soliq intizomi.

Abstract. This article analyzes the economic essence, legal basis and practical methodology of tax debt recovery. The study examines the causes of tax arrears, voluntary and compulsory collection stages, collection orders, recovery from property, cooperation with enforcement authorities and the role of digital tax administration. Based on recent statistical data, the paper assesses the effectiveness of tax debt collection measures and proposes ways to improve the system.

Keywords: tax debt, tax administration, compulsory collection, collection order, risk management, digitalization, budget revenues, tax compliance.

Kirish

Davlat budjeti daromadlarining barqaror shakllanishi soliq majburiyatlarining o‘z vaqtida va to‘liq bajarilishiga bevosita bog‘liq. Soliq qarzi mavjudligi budjet tushumlarining kechikishiga, davlat dasturlarini moliyalashtirishda vaqtinchalik uzilishlarga va soliq intizomining pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois soliq qarzini undirish masalasi soliq ma’murchiligining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda soliq tizimini raqamlashtirish, soliq to‘lovchilar bilan masofaviy ishlash, xavf darajasiga asoslangan nazorat va majburiy undirish tartiblarini takomillashtirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Elektron hisobvaraq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, shaxsiy kabinet va integratsiyalashgan axborot tizimlari soliq qarzini aniqlash hamda undirishda tezkorlikni oshirmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi soliq qarzini undirish uslubiyotini tahlil qilish, amaliy statistik ma’lumotlar asosida mavjud muammolarni aniqlash va soliq qarzini kamaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda soliq qarzini undirish masalasi, avvalo, soliq intizomi, soliq to‘lovchining to‘lov qobiliyati va soliq organlarining riskka asoslangan boshqaruvi bilan izohlanadi. Tymchenko (2019) soliq qarzdorlarini segmentatsiya qilish, raqamlashtirish va uchinchi shaxs ma’lumotlaridan foydalanish qarzni undirish samaradorligini oshirishini ta’kidlaydi. Muhwa (2023) kichik va o‘rta biznesda qarzdorlikni undirishda agentlik xabarnomalari va bank hisobvaraqlaridan to‘g‘ridan-to‘g‘ri undirish choralari soliq intizomiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatgan.

Villios (2016) soliq qarzdorlari bilan ishlashda erta aralashuv, biznesning moliyaviy holatini baholash va moslashuvchan to‘lov jadvali muhimligini asoslaydi. Jumagulovich (2024)

O‘zbekiston sharoitida soliq risklarini boshqarish, avtomatlashtirilgan tahlil va soliq nazoratini soddalashtirish soliq qarzlarining oldini olishga xizmat qilishini qayd etadi. Karakoyun (2024) esa yuqori riskli soliq to‘lovchilarni aniqlashda ma’lumotlarni tahlil qilish va mashinali o‘rganish usullaridan foydalanish an’anaviy tekshiruvlarga nisbatan samaraliroq ekanini ta’kidlaydi.

Demak, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, soliq qarzini undirish faqat majburiy choralar bilan cheklanmasligi kerak. Samarali tizim ixtiyoriy to‘lovni rag‘batlantirish, qarzdorlarni to‘lov qobiliyatiga ko‘ra guruhlash, raqamli monitoring va zarur hollarda majburiy ijro mexanizmlarini uyg‘un qo‘llashga asoslanadi.

Asosiy va tahliliy qism

Soliq qarzi — soliq to‘lovchining qonunchilikda belgilangan muddatlarda to‘lanmagan soliq, yig‘im, penya va moliyaviy sanksiyalar bo‘yicha majburiyatidir. Soliq qarzining yuzaga kelishi davlat budjeti daromadlarining o‘z vaqtida shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi hamda fiskal barqarorlikka xavf tug‘diradi. Uning paydo bo‘lishiga korxonalarning moliyaviy qiyinchiliklari, aylanma mablag‘ yetishmasligi, noto‘g‘ri soliq rejalashtirish, hisobotlardagi xatolar, soliq intizomi va soliq madaniyatining pastligi, ayrim hollarda esa soliqlarni ataylab yashirish yoki to‘lamaslik kabi omillar sabab bo‘ladi. Ayniqsa iqtisodiy beqarorlik sharoitida tadbirkorlik subyektlarining likvidlik muammolari soliq qarzdorligining oshishiga olib kelishi mumkin.

Amaldagi uslubiyotga ko‘ra, soliq qarzini undirish bir necha ketma-ket bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlab soliq organlari tomonidan soliq to‘lovchiga qarzdorlik haqida elektron yoki yozma xabarnoma yuboriladi va qarzni ixtiyoriy ravishda to‘lash imkoniyati yaratiladi. Agar qarzdorlik belgilangan muddatda qoplanmasa, bank hisobvaraqlariga inkasso topshiriqnomalari qo‘yiladi, mol-mulkka taqiq qo‘yish, aktivlarni xatlash yoki undirishni mol-mulkka qaratish kabi majburiy choralar qo‘llaniladi. Qarzdorlik uzoq muddat davomida undirilmasa, tegishli hujjatlar Majburiy ijro byurosiga yuboriladi va sud-huquq mexanizmlari ishga tushiriladi. Ushbu tizim davlat budjeti manfaatlarini himoya qilish bilan birga, soliq intizomini ta’minlashga xizmat qiladi.

So‘nggi statistik ma’lumotlar soliq qarzini undirish tizimida katta hajmdagi operatsiyalar amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi. Jumladan, 2024-yil boshida yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha soliq qarzi 985,3 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yil boshida bu ko‘rsatkich 1 259,1 mlrd so‘mga yetgan. Mazkur holat iqtisodiyotda ayrim korxonalarning moliyaviy yuklamasi ortib borayotganini hamda qarzdorlikni kamaytirish bo‘yicha ta’sirchan mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

2024-yil davomida soliq qarzini undirish bo‘yicha 29 099 ta talabnoma yuborilgan bo‘lib, ularning umumiy summasi 61 832,3 mlrd so‘mni tashkil etgan. Natijada 26 663 ta talabnoma bo‘yicha 54 745,5 mlrd so‘mlik qarzdorlik kamaytirilgan. Bu esa yuborilgan talabnomalarning asosiy qismi ijobiy natija berganini va soliq organlari tomonidan olib borilgan tushuntirish hamda monitoring ishlari samarali bo‘lganini anglatadi.

Shuningdek, bank hisobvaraqlariga 27 804 ta inkasso topshiriqnomasi qo‘yilib, ular orqali 2 424,9 mlrd so‘mlik qarz undirilgan. Mazkur ko‘rsatkichlar inkasso mexanizmi amaliyotda eng samarali undirish vositalaridan biri ekanligini ko‘rsatadi. Biroq ayrim hollarda tadbirkorlik subyektlarining hisobvaraqlarida yetarli mablag‘ mavjud emasligi sababli undirish jarayoni murakkablashmoqda.

Mol-mulk hisobidan majburiy undirish bo‘yicha 1 170 ta qaror qabul qilinib, 2 350,6 mlrd so‘mlik qarzdorlik undirilgani tizimda majburiy choralar sezilarli natija berayotganini ko‘rsatadi. Bu mexanizm ayniqsa uzoq muddatli va katta miqdordagi qarzdorliklarni qisqartirishda muhim

ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu bilan birga, mol-mulkni baholash, xatlash va realizatsiya qilish jarayonlari ayrim hollarda uzoq vaqt talab qilayotgani kuzatilmoqda.

2024-yilda 2 603 ta qaror Majburiy ijro byurosiga yuborilgan va hamkorlik natijasida 2 865,0 mlrd so‘mlik qarzdorlik undirilgan. Bu ko‘rsatkich soliq organlari hamda ijro organlari o‘rtasidagi hamkorlikning muhimligini namoyon etadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda soliq qarzini undirish tizimi raqamli texnologiyalar, risk-tahlil va sun’iy intellekt asosida tashkil etilgan. Masalan, ayrim davlatlarda soliq to‘lovchilarning moliyaviy holati real vaqt rejimida monitoring qilinadi va qarzdorlik yuzaga kelishidan oldin profilaktik choralar ko‘riladi. O‘zbekistonda ham soliq ma’murchiligini raqamlashtirish, “risk-based approach” tizimini joriy etish va soliq to‘lovchilarga maslahat xizmatlarini kuchaytirish orqali qarzdorlik hajmini kamaytirish imkoniyati mavjud.

1-jadval. Soliq qarzini undirish usullari va 2024-yil amaliy natijalari

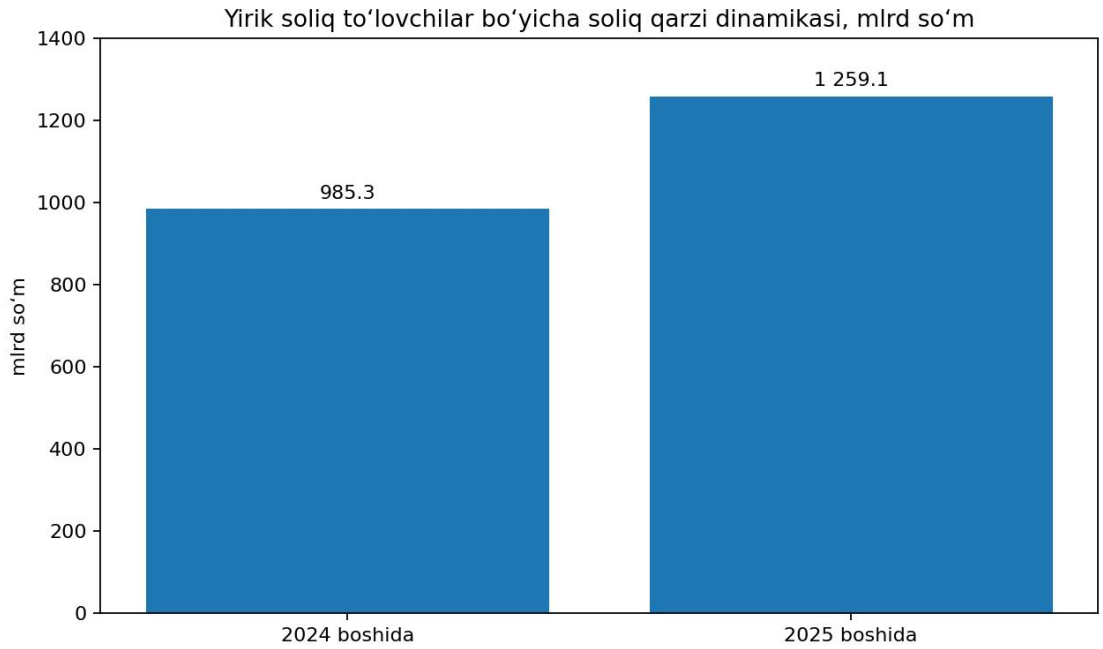
Ko‘rsatkich	So‘nggi ma’lumot	Amaldagi uslubiyot	Takomillashtirish yo‘nalishi
Soliq qarzi qoldig‘i	985,3 mlrd so‘m (2024 boshida), 1 259,1 mlrd so‘m (2025 boshida)	Qarz qoldig‘i monitoring qilinadi va shaxsiy kabinet orqali xabardor qilinadi	Qarz yuzaga kelishidan oldin erta ogohlantirish tizimini kuchaytirish
Talabnomalar yuborish	2024-yilda 29 099 ta talabnoma, 61 832,3 mlrd so‘m	Soliq to‘lovchiga qarzni ixtiyoriy to‘lash imkoniyati beriladi	Talabnomalarni qarzdorlik turi va to‘lov qobiliyati bo‘yicha segmentatsiya qilish
Talabnoma natijasida kamayish	26 663 ta holatda 54 745,5 mlrd so‘m kamaygan	Ixtiyoriy to‘lov va qayta hisob-kitoblar orqali qarz kamaytiriladi	Elektron muloqot, chatbot va call-markazlar orqali tezkor tushuntirish
Bank inkasso topshiriqnomalari	27 804 ta holatda 2 424,9 mlrd so‘m undirilgan	Bank hisobvaraqlaridagi mablag‘lar hisobidan undirish	Inkasso qo‘yishdan oldin qisqa muddatli to‘lov jadvali taklif qilish
Mol-mulkka qaratilgan undirish	1 170 ta qaror, 2 350,6 mlrd so‘m undirilgan	Qarzdor mol-mulkiga taqiq qo‘yish va undirishni mol-mulkka qaratish	Mol-mulk reyestrlari bilan to‘liq integratsiyani kuchaytirish
Majburiy ijro byurosi bilan hamkorlik	2 603 ta qaror, 2 865,0 mlrd so‘m undirilgan	Ijro hujjatlari MIBga yuboriladi	Soliq organlari va MIB o‘rtasida real vaqt rejimida ma’lumot almashish
Bo‘lib-bo‘lib to‘lash	Moliyaviy qiyinchilikdagi ayrim korxonalarga qo‘llangan	Qonunchilikda belgilangan shartlar asosida muddat beriladi	To‘lov qobiliyatiga asoslangan moslashuvchan jadval joriy etish
Raqamli risk-tahlil	2024-yilda 284 ta nomzod SRM Inspector moduliga kiritilgan	Riskli soliq to‘lovchilar avtomatlashtirilgan tizim orqali aniqlanadi	Big data, bank va bojxona ma’lumotlarini yagona profilga birlashtirish

***Manba**: O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, Jahon banki Tax Administration Reform Project ma’lumotlari, 2024-yil yirik soliq to‘lovchilar soliq ma’murchiligi bo‘yicha statistik axborotlar hamda muallif ishlanmasi asosida tuzilgan.*

Jadvaldan ko‘rinadiki, soliq qarzini undirishda bir vaqtning o‘zida profilaktik, ma’muriy va majburiy choralar qo‘llanmoqda. Talabnoma yuborish bosqichi qarzni ixtiyoriy kamaytirishda eng katta rol o‘ynaydi, chunki bu bosqichda soliq to‘lovchi o‘z majburiyatini sud yoki ijro jarayoniga yetkazmasdan bajarishi mumkin. Biroq qarz qoldig‘ining yil davomida o‘sishi tizimda erta ogohlantirish, moliyaviy holatni baholash va qarzdorlarni guruhlash mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini anglatadi.

Inkasso topshiriqnomalari va mol-mulkka qaratilgan undirish choralarining natijasi soliq qarzini undirishda majburiy mexanizmlar muhimligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, faqat jazolovchi yondashuv uzoq muddatda soliq intizomini to‘liq ta’minlamaydi. Qarzdor korxonaning moliyaviy holati, faoliyat turi, qarzning kelib chiqish sababi va kelgusidagi to‘lov imkoniyatini hisobga olgan holda individual yondashuv qo‘llash maqsadga muvofiq.

1-rasm. Yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha soliq qarzi dinamikasi

***Manba**: 2024-yil yakunlariga oid yirik soliq to‘lovchilar soliq ma’murchiligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.*

Rasmdan ko‘rinadiki, yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha qarz qoldig‘i 2025-yil boshida 2024-yil boshiga nisbatan oshgan. Bu soliq qarzlarini undirish choralarining mavjudligiga qaramay, qarzdorlikning yangi paydo bo‘lish manbalarini kamaytirish dolzarb vazifa ekanini ko‘rsatadi. Ayniqsa, yirik korxonalar bo‘yicha qarzdorlikning to‘planishi budjet tushumlari barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Soliq qarzini undirish uslubiyotini takomillashtirishda xalqaro tajribadan kelib chiqib uchta yo‘nalish muhim hisoblanadi. Birinchisi — qarzdorlarni segmentatsiya qilish: tasodifiy kechikkan, moliyaviy qiyinchilikdagi va ataylab to‘lamaydigan qarzdorlar alohida guruhlarga ajratilishi kerak. Ikkinchisi — ixtiyoriy to‘lovni rag‘batlantirish: xabarnoma, maslahat, qisqa muddatli bo‘lib to‘lash va elektron eslatmalar orqali qarz sud-ijro bosqichiga yetmasdan undiriladi. Uchinchisi — qat’iy majburiy choralar: to‘lovdan bo‘yin tovlaydigan qarzdorlarga nisbatan bank hisobvaraqlari, mol-mulk va ijro mexanizmlari tezkor qo‘llanadi.

Raqamli texnologiyalar bu jarayonda alohida ahamiyatga ega. Soliq organlari bank, bojxona, kadastr, davlat xaridlari, elektron hisobvaraq-faktura va onlayn kassa ma'lumotlarini yagona risk profilida birlashtirsa, qarzdorning real to‘lov qobiliyatini tezroq baholash mumkin bo‘ladi. Bu esa bir tomondan budjetga tushumlarni tezlashtiradi, ikkinchi tomondan iqtisodiy faoliyatini davom ettirish imkoniyati bor korxonalarga haddan tashqari bosimni kamaytiradi.

XULOSA

Soliq qarzini undirish davlat budjeti daromadlari barqarorligini ta'minlashda muhim fiskal vosita hisoblanadi. O‘zbekistonda soliq qarzini undirish bo‘yicha xabarnoma yuborish, inkasso topshiriqnomalari, mol-mulkka qaratilgan undirish va majburiy ijro organlari bilan hamkorlik kabi mexanizmlar qo‘llanmoqda.

2024-yil statistikasi shuni ko‘rsatadiki, soliq qarzini undirish bo‘yicha katta hajmdagi talabnomalar, inkasso va mol-mulkka qaratilgan choralar amalga oshirilgan. Biroq yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha qarz qoldig‘ining 985,3 mlrd so‘mdan 1 259,1 mlrd so‘mga oshgani qarzni undirish bilan bir qatorda uning oldini olish tizimini ham kuchaytirish zarurligini bildiradi.

Samarali soliq qarzi boshqaruvi ixtiyoriy to‘lovni rag‘batlantirish, qarzdorlarni risk darajasi bo‘yicha segmentatsiya qilish, raqamli monitoring, to‘lov qobiliyatiga mos yondashuv va zarur hollarda qat'iy majburiy undirish choralarini uyg‘unlashtirishga asoslanishi lozim.

Takliflar:

1. Soliq qarzi yuzaga kelishidan oldin erta ogohlantirish tizimini joriy etish va shaxsiy kabinet orqali avtomatik eslatmalar yuborishni kuchaytirish zarur.
2. Qarzdor soliq to‘lovchilarni qarz sababi, to‘lov qobiliyati va risk darajasi bo‘yicha guruhlarga ajratish tizimi kengaytirilishi kerak.
3. Moliyaviy qiyinchilikka uchragan, lekin faoliyatini davom ettirayotgan korxonalar uchun bo‘lib-bo‘lib to‘lash mexanizmini soddalashtirish maqsadga muvofiq.
4. Bank, kadastr, bojxona, davlat xaridlari va elektron hisobvaraq-faktura ma'lumotlari asosida qarzdorning yagona raqamli profili shakllantirilishi lozim.
5. Majburiy ijro byurosi bilan soliq organlari o‘rtasida real vaqt rejimida elektron axborot almashinuvi yanada kuchaytirilishi kerak.
6. Yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha qarzdorlikka alohida monitoring guruhi biriktirilib, har bir yirik qarz bo‘yicha individual undirish rejasi tuzilishi zarur.
7. Undirish natijalarini baholashda faqat undirilgan summa emas, balki qarzning qayta paydo bo‘lish darajasi ham asosiy ko‘rsatkich sifatida kiritilishi kerak.
8. Soliq to‘lovchilarga moliyaviy rejalashtirish, soliq taqvimi va qarzdorlik oqibatlari bo‘yicha doimiy tushuntirish ishlari olib borilishi lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. Soliq majburiyatini bajarish, soliq qarzini undirish va majburiy choralar bo‘yicha normalar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi materiallari. Soliq ma'murchiligi va soliq qarzini undirish bo‘yicha rasmiy axborotlar.
3. World Bank. Uzbekistan Tax Administration Reform Project, Implementation Status and Results Report, 2025.
4. Jahon banki ma'lumotlari. O‘zbekiston soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilish loyihasi bo‘yicha 2024–2025-yillar ko‘rsatkichlari.
5. Tymchenko, O. (2019). Foreign experience of the tax debtors segmentation and the possibility of its implementation in Ukraine.
6. Muhwa, G. (2023). Issuance of Agency Notices and Tax Compliance of Small and Medium Enterprises in Nairobi County, Kenya.
7. Villios, S. (2016). Tax Collection, Recovery and Enforcement Issues for Insolvent Entities.

8. Jumagulovich, M. (2024). Issues of Improving the Implementation of Tax Control when Managing Tax Risks and Tax Audits.
9. Karakoyun, F. (2024). Proactive Approach in Tax Risk Management: Data Analysis Techniques to Identify High-Risk Taxpayers.
10. Khakimov, F. U. (2024). Reasons for the Occurrence of Tax Debt and Methods of Collecting it in Uzbekistan.